

Зикирова Г.А., Зикирова Ч.А.

ОКУТУУДАГЫ УЛАМАЛУУЛУКТУ ИШКЕ АШЫРУУНУН МААНИЛҮҮ ЖАГЫ

Зикирова Г.А., Зикирова Ч.А.

ОСНОВНЫЕ СТОРОНЫ ДОСТИЖЕНИЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В ОБУЧЕНИИ

G.A. Zikirova, Ch.A. Zikirova

THE MAIN SIDE OF SUCCESSION IN TEACHING

УДК: 37.373.6:51

Бул макалада окутуудагы уламалуулукту ишке ашыруунун бир топ маанилүү жактары каралган.

Негизги сөздөр: уламалуулук, билгичтик, көндүм, системалаштыруу, координациялоо, удаалаштыктын дидактикалык принциби, компоненттүүлүгү, аспективдүүлүгү, индуктивдүү.

В этой статье рассматриваются несколько значений достижения преемственности в обучении.

Ключевые слова: преемственность, систематизировать, координировать, принципы дидактической последовательности, компетентность, аспектность, индуктивный.

This article discusses several meanings of the achievement of continuity in learning.

Key words: continuity, organize, coordinate, principles of didactic sequences, competence, aspectist, inductive.

Окутуудагы уламалуулукту изилдөө менен педагогдор жана психологдор активдүү изденишкен. Бул проблема балдар бакчасы менен башталгыч мектептин, башталгыч мектеп менен ортоңку класстардын, ортоңку жана жогорку класстардын, кээде орто жана жогорку окуу жайлардын ортосундагы байланыш өнүгүнөн тарбиялоо менен окутуунун негизги компоненттеринин арасындагы ички байланыштарды жана көз карандылыктарды күчөтүү багытында чечилген. Тактап айтканда, бул окутуучулардын өз ара жакын окуу жылдарындагы окуу-тарбиялык ишмердүүлүгүнүн өз ара байланышын камсыздоо үчүн окутуунун мазмуну менен усулдарындагы уламалуулукту ишке ашыруу болгон.

Окумуштуулар С.М.Годник, Ш.И. Ганелин, И.Б. Бекбоев, Ю.А.Кустов, А.В. Батаршев, К.М. Төрөгелдиевалар уламалуулук маселесине окуучунун позициясынан туруп кароо зарылдыгын баса белгилешкен: «Биздин түшүнүктөрдө, уламалуулук – бул өткөн нерсеге таянуу, окуучуларда болгон билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү пайдалануу жана андан ары өнүктүрүү, мындай учурда окуучуларда ар түрдүү байланыштар жаралат, курстун негизги идеялары ачылып, эски жана жаңы билимдер өз ара аракеттенет, мунун натыйжасында аларда бекем жана терең билимдер системасы пайда болот».

Окутуудагы уламалуулукту ишке ашыруунун бир топ маанилүү жагы болуп, окуп таанып-билүүдөгү уламалуулукту камсыз кылуу, б.а. окуучунун аң-сезиминде өздөштүрүлүүчү билимдердин ички өз ара байланышын ишке ашыруу, аларды жалпы мазмунда системалаштыруу жана окутуу

менен турмуштун ар кандай шарттарында колдонуу эсептелээрин белгилешкен. Бул проблеманы чечүү үчүн окумуштуулар педагогикалык жамааттын жалпы билим берүүдө өз алдынча математикалык, филологиялык, тарыхый ж.б. циклдарын окутуу системасын камсыздоочу иш-аракеттерин координациялоону күчөтүү зарыл деп эсептешкен.

Ошентип, бул окумуштуулар көрсөткөндөй, уламалуулук принциптери жалпылык педагогикалык мүнөзгө ээ болуу менен, системалуулук менен удаалаштыктын дидактикалык принцибине караганда бир топ жалпы тартиптеги категорияны элестетет. Андан кийинки жылдарда уламалуулук проблемасы предметтер аралык байланышты ишке ашыруу, окуучуларды окутууну эмгек менен байланыштыруунун дидактикалык негиздерин издөө проблемаларынын позициясына туруп, алар активдүү изилдөөгө алынган. Бул маселелерди изилдөөдө атактуу педагогдор Г.А. Клековкин, С.М. Годник ж.б. бир топ бараандуу салым кошушкан.

Жогорку мектептеги окуу-тарбия процессин өркүндөтүү маселелерин изилдөөдө айрым педагогдор жогорку окуу жайлардын педагогикасынын бир катар маселелерин чечүүнүн ачкычы орто, кесиптик-техникалык жана жогорку мектептердин байланышта болоору туралуу жыйынтыкка келишкен.

Мисалы, Г.А. Клековкин, жалпы билим берүүчү орто мектептин окуучуларынын жана жогорку окуу жайлардын студенттеринин өз алдынча окуусундагы уламалуулукту камсыздоо жолдорун карап чыккан. “Уламалуулук жалпы дидактикалык принцип катары окутуунун айрым жактары, бөлүктөрү, этаптары жана баскычтарынын ортосундагы ажырагыс туруктуу байланышты камсыздайт” [5,328-б.].

Орто жана жогорку мектептердеги уламалуулукту адистин калыптануучу инсанынын активдүү позициясын этап-этап менен өнүктүрүү жаатында иштеп чыгууну теориялык жактан жалпылоо С.М.Годниктин монографиясында берилген. Автор мындай жыйынтыкка келет: «Уламалуулукту ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн инсандын ички позициясын тарбиялык процесстин логикасына ылайык өнүктүрүү динамикасын ачып көрсөтүү зарыл. Мунун маңызы педагогикалык ишмердүүлүктүн этаптары инсанды өнүктүрүү стадияларын ылайыктуу удаалаштыкка багыттоосунда турат» [3, 208-б.].

Натыйжада, автордун көңүл борборунда жогорку класс окуучусунун, абитуриенттин, студенттин ички дүйнөсү, алардын активдүү позициясын удаалаш калыптандыруу факторлору туруп калды.

Анын үстүнө бул проблеманы кароодо С.М.Годник функционалдык жолдун мүмкүнчүлүктөрүн чектелүү деп эсептеп, “орто жана жогорку мектептин уламалуулук байланыштарын” системалуу жолдун негизинде изилдөөнү сунуштайт.

Андан сырткары, ал орто жана жогорку мектептеги уламалуулук проблемасынын социалдык жагына көңүл бурган алгачкы изилдөөчүлөрдүн бири. Өз эмгектеринде бул окумуштуу төмөндөгүнү баса белгилейт: «Орто жана жогорку мектептеги уламалуулукту изилдөөнүн илимий жолу проблеманын социалдык-педагогикалык негиздерин талдоону көздөйт» [3, 248-б.].

Социалдык шарттар, коомдук-экономикалык түзүлүш, тарыхый жана тиешелүү улуттук каада-салттар билим берүү системасынын өзгөчөлүктөрүн, билим берүүнүн түрдүү баскычтарынын ортосундагы уламалуулуктун болушун аныктайт.

Түрдүү окуу жайлардын шарттарында окутуудагы уламалуулук проблемасынын эң маанилүү өзгөчөлүктөрү болуп анын *түрдүү мүнөздүүлүгү* (уламалуулук ар түрдүү педагогикалык “тепкичтерде” ишке ашырылат), *көп компоненттүүлүгү* (тарбиялоо жана окутуу системасынын ар бир компоненти тарбиялоонун идеялык, адептик, эмгектик, эстетикалык жана башка курамдарда каралышы мүмкүн), *көп аспектилүүлүгү* (уламалуулуктун социалдык, экономикалык, психологиялык, дидактикалык, методикалык жана башка жактары каралат) жана *көп факторлуулугу* (жалпы билим берүүчү даярдыктын мүнөзүн, окуп жаткандардын кесиптик багыт алууларынын даражасын ж.б. камтыйт) эсептелет.

Окутуудагы уламалуулуктун жалпы дидактикалык принцибинин психологиялык-педагогикалык негиздерин изилдөө менен, “окутуудагы уламалуулук” түшүнүгүнө өз ара байланышкан үч элементти киргизет: окуу процессин изилдеп-үйрөнүүнүн ар түрдүү стадияларында анын бөлүктөрүнүн зарыл байланышын жана туура катышын орнотуу; окутуунун түрдүү этаптарында предметти, окуу материалын үйрөнүүнүн формалары, усулдары жана ыкмаларынын өз ара байланышын орнотуу; окуучулардын билимине, алардын предметтик ички жана предметтер аралык логикалык байланыштарды калыптандыруудагы билгичтигине коюлуучу талаптарды аныктоо.

«Уламалуулук принциби – окуу материалынын мазмундук түзүмүнүн жана окутуу процессинин сызыктуу-дискреттик мүнөзүндөгү карама-каршылыктарды жеңип өтүүгө багытталган окутуу усулдарынын айкашынын мыйзам ченемдүүлүктөрүн чагылдыруучу жана бул мыйзам ченемдүүлүктөрдү окутуунун максаттарына, жаштардын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө жана аларды тарбиялоого ылайык ишке ашыруу ыкмаларын чагылдыруучу дидактикалык категория» [3].

Жогоруда көрсөткөндөй, окутуудагы уламалуулук принциби инструменталдуулук критерийине

дээрлик дал келет, себеби «бул принциптин негизинде квалификациялуу жумушчулар менен адистерди окутуунун түзүмүн пландаштырууда жана анын мүнөзүн өзгөртүүдө жаңы, бир топ натыйжалуу, аларды даярдоонун сапатын олуттуу түрдө жогорулатуучу чечимдерди алууга болот» [3].

Окутуудагы уламалуулук принцибинин универсалдуулугу окутуунун бардык түзүмдүк компоненттерине өз ара байланышкан жана өз ара шартталган таасир этүүдө чагылдырылат. Чындыгында, бул принцип окутуунун бардык циклдери менен этаптарын, анын бардык компоненттери менен бүтүндөй системаны камтыйт.

Принциптин өз алдынчалыгын, анда бөтөнчө функциялардын жана окутуу процессин уюштурууга коюлуучу талаптардын болушу көрсөтүп турат, талаптардын башкысы болуп студенттерге инсандык билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгүн камсыздоо болуп саналат. Чындыгында, «уламалуулук принциби өз мазмунуна жана бөтөнчө функцияларына ээ» [3, 416-б.].

Методологиялык принциптерге Ю.А. Кустов төмөнкүлөрдү кошот:

1. Маани-маңыздуу дидактикалык ирилештирип системалаштыруу функциясы, б.а. окутуу процессинин теориясын өнүктүрүүдө жана дидактикалык эрежелер менен жоболорду түзүүдө негизги «логикалык түйүн» болуу жөндөмдүүлүгү.

2. Динамикалык функция, б.а. принцип педагогикалык процесстин динамикасы менен диалектикасынын мыйзам ченемдүүлүктөрүн чагылдыруу касиети катары каралат.

3. Интеграциялык функция, бул функция окуу-тарбия процессинин бүтүндүгүн жана анын натыйжаларын камсыздоодо турат.

Ошол эле автор регулятивдүү функцияларга төмөнкүлөрдү кошот:

1. Түзүмдүк-мазмундук функция, бул окутуунун мазмундук түзүмүн аны өнүктүрүү натыйжаларынын бүтүндүгүнө жетүү шарттарын камсыздайт.

2. Субординациялык тепкичтүү функция – педагогикалык жалпы системанын компоненттеринин төмөндөн жогору карай баш ийүүсү менен, алардын арасындагы өз ара байланыштардын өзгөрүүсү менен байланышкан.

3. Координациялоочу функция, окутуунун түрдүү этаптарындагы, окутуучулардын, үй-бүлөнүн, коомдун ишмердүүлүктөрүнүн өз ара аракеттенүүсү менен туюндурулат.

Ушул көрсөтүлгөн функциялар аркылуу уламалуулук өзүнүн «бириктирүүчү потенциалын» ишке ашырат. Ошентип, уламалуулук, «окуу-тарбия иштеринин жана анын натыйжаларынын бүтүндүгүнө алып келүүчү педагогикалык системалардагы интеграциялык процесстерди камсыздоонун бөтөнчө функциясы» болуп саналат [4, 120-б.].

Ушундай уламалуулукту азыркы социалдык-экономикалык шарттардын керектөөсү болуп санал-

ган үзгүлтүксүз билим берүү системасын түзүү шарттарынын бири катары кароого мүмкүндүк берет.

Окутуунун уламалуулук принциби башка жалпы дидактикалык принциптер менен – баарыдан мурда окутуудагы системалуулук жана удаалаштык принциби менен тыгыз өз ара аракеттенээрин белгилей кетүү керек. Анын үстүнө уламалуулук принциби жалпы дидактикалык принциптер менен, ошондой эле кесиптик билим берүүдө кесиптик техникалык билим берүү системасы үчүн спецификалуу болгон дидактикалык принциптер менен, окутууну өндүрүштүк эмгек менен бириктирүү, теорияны практика менен байланыштыруу, политехникалык, кесиптик багытталгандык, үйрөнүүнү жана эмгекти мотивациялоо, окутуу менен тарбиялоонун биримдиги, окутууну дифференциялоо жана жеке-лештирүү, проблемалуулук ж.б. принциптер менен комплекстүү өз ара аракеттенүүдө гана бир топ толук ишке ашкан болоор эле.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, орто жана жогорку билим берүү системасында кесиптик-педагогикалык даярдык уламалуулук принцибине гана эмес, кесиптик билим берүүнүн башка принциптери менен терең өз ара аракеттенүүгө негизделип түзүлгөн учурда гана, бүтүн, натыйжалуу аракеттенүүчү система катары болушу мүмкүн, мында жетектөөчү болуп кесиптик багыт берүү принциби эсептелет.

Окутуунун уламалуулук проблемасын жалпы билим берүүчү жана кесиптик мектепке карата бүтүндөй комплекстүү изилдөө (“мектеп – кесиптик окуу жайы – өндүрүш” системасында) жөнүндө А.В.Батаршевдин монографиясында берилген. Автор окутуудагы уламалуулуктун бүтүндөй үч компоненттүү педагогикалык системасынын концепциясын иштеп чыккан.

Окутуу уламалуулугунун бардык түзүүчүлөрү өз ара аракеттенет жана бири-бирин шарттап турат. Бирок каралып жаткан системанын негизги аныктоочу компоненти катары, А.В.Батаршев окуучунун инсандык калыптануусундагы уламалуулукту «билим берүүнүн, окуу-өндүрүштүк ишмердүүлүктүн жана социалдык иш-аракеттин субъектиси» катары бөлүп көрсөтөт [2, 90-б.].

Автордун пикири боюнча, «уламалуулуктун мындай педагогикалык системасын ишке ашыруу технологиясы ар түрдүү уламалуулук байланыштардын талаптарын, дидактикалык шарттарын жана ыкмаларын аныктап, өтүлгөнгө жана жаңы жана эски билимдердин, билгичтиктердин жана көнүмдөрдүн өз ара аракеттенүүсүнө таянуу менен аткарууну болжойт» [2, 107-б.].

Ошентип, жалпы билим берүү, кесиптик даярдык жана жаштардын андан кийинки өндүрүштүк эмгек системасындагы уламалуулукту изилдөө ар түрдүү авторлордун көп сандаган басылмаларында чагылдырылган.

Автор тастыктагандай, «орто жана жогорку кесиптик-педагогикалык билим берүүнүн уламалуулугун камсыздоонун чечүүчү шарты болуп, окуу пландарынын рационалдуу түзүмү эсептелет. Анда белгилүү бир ийкемдүү вариативдүүлүк жана баштапкы кесиптик билим берүү системасынын кесипке даярдоого койгон талаптарынын үзгүлтүксүз өзгөрүп туруусуна байланыштуу окутуунун мазмунун, усулдарынын, формаларынын жана каражаттарынын динамикасы каралууга тийиш.

Адисти комплекстүү системада даярдоонун индуктивдүү логикасы жана уламалуулук принцибин бүтүндөй педагогикалык процесстин башка принциптери (максат коюу менен багыттуулук, окутуу менен тарбиялоонун мазмунун илимийлүүлүгү, жеткиликтүүлүк, окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу, конкреттүү менен абстракттуунун биримдиги ж.б. принциптер) менен тыгыз байланышта ишке ашыруу. Ошентип, педагогикалык адабияттарга болгон ретроспективдүү талдоо көрсөткөндөй, педагогикада уламалуулук түшүнүгүн колдоно билүү жана анын макамын аныктоого карата жалгыз жол жок. Чындыгында, авторлор тарабынан уламалуулук жалаң гана мыйзам же мыйзам ченемдүүлүк, принцип, шарт, талап, эреже, каражат ж.б. катары түшүндүрүлөт. Педагогикалык адабияттарда уламалуулук маселеси негизинен системалуулук принцибине жана аны менен шартталган окуучуларга билимди баяндап берүү удаалаштыгына киргизилет.

Ал эми кесиптик тарбиялоодогу уламалуулук болсо, көп баскычтуу тарбиялык-билим берүүчүлүк мейкиндик катары аныкталат, мында конкреттүү баскыч катары адамдын зарыл болгон инсандык жана кесиптик сапаттарын калыптандыруу менен, анын белгилүү бир турмуштук чектерин камтыйт. Мында ар бир баскыч өзүнөн алдыңкы баскычтан келип чыгат да, ушинтип олтуруп, тарбиялык ишмердүүлүктүн үзгүлтүксүздүгүн түзөт.

Адабияттар:

1. Бекбоев И., Алимбеков И.А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. Жалпы билим берүүдөгү мектептердин мугалимдери жана ЖОЖдун студенттери үчүн: - Бишкек. Бийиктик, 2011.
2. Батаршев А. В. Педагогическая система преемственности обучения в общеобразовательной и профессиональной школе. – СПб.: Изд. Ин-гапрофтехобразования РАО, 1996. - С. 90.
3. Годник С. М. Процесс преемственности высшей и средней шк. – Воронеж, 1981.– С. 208.
4. Кустов Ю. А. Преемственность профессионально-технической и высшей школы. – Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, 1990.– С. 120.
5. Клековкин Г.А. Преемственность в обучении: в поисках теоретических оснований. Пособие для слушателей курсов пед.мастерства.–Самара.ч.1: Философские и общепсихологические аспекты/Г.А.Клековкин, 2000.– С. 328.

Рецензент: д.пед.н., профессор Акматкулов А.А.